

Özel eğitime ihtiyacı olan öğrencilere yönelik cinsel eğitim programının geliştirilmesi

Rukiye Konuk Er

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, Konya, Türkiye,
rukiyekonuk@gmail.com

Çağla Girgin Büyükbayraktar

Selçuk Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, Sosyal Hizmet Bölümü, Konya, Türkiye, cagla.girgin@hotmail.com

Şahin Kesici

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışma Bölümü, Konya, Türkiye, sahinkesici@konya.edu.tr

ÖZ Bu araştırmanın amacı, zihinsel engelliler öğretmenlerinin görüşlerine göre zihinsel engelli öğrencilerin cinsel problemlerini tespit ederek, bu problemlerin giderilmesine yönelik cinsel eğitim programının ön çalışmasını ortaya koymaktır. Araştırmanın çalışma grubu Konya ilinde çalışan 38 zihinsel engelliler öğretmenidir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçları ise; bir cinsel eğitim programı geliştirilmesi durumunda cinsel tatmin, özel bölge temizliği, ergenlik dönemi değişiklikleri gibi kazanımlar olabilir. Programın içeriğinde, cinsiyet farkları, cinsel istismar, vücudunu tanıma, cinsel tatmin gibi konular yer alabilir. Programın konuları; videodan öğretim, model olma, drama gibi yöntemlerle öğretilbilir.

Anahtar Kelimeler Zihinsel Engelliler Öğretmenleri, Cinsel eğitim, Program

Developing a sexual education program for students with special education needs

ABSTRACT The purpose of this research is to determine sexual problems of mentally handicapped students depending on the opinions of teachers of mentally handicapped individuals and to present a preliminary study for the sexual education program in order to solve these problems. The study population of the research consisted of 38 teachers of mentally handicapped individuals working in Konya province. The semi-structured interview technique was used as the data collection tool in the research. The results of the research can be the attainments such as sexual satisfaction, private parts sanitation, changes in adolescence period. The content of the program may include issues such as gender differences, sexual abuse, knowing his/her body, sexual satisfaction. The issues of the sexual education program for individuals with special education needs can be taught using methods such as teaching through videos, being a model, drama.

Keywords Teachers of Mentally Handicapped Individuals, Sexual Education, Program

EXTENDED SUMMARY

Fulfilling sexual development needs which are important for individuals with special education needs is identifying which skills related to sexuality individuals with special education needs would acquire and teachers teaching these individuals, parents and caregivers taking care of them would bring for mentally handicapped individuals in order to solve possible sexual problems, and determining the related attainments. It is only possible through a program which is conducted on the qualities that are supposed to be acquired.

The purpose of this research is to determine sexual problems of mentally handicapped students depending on the opinions of teachers of mentally handicapped individuals and to present a preliminary study for the sexual education program in order to solve these problems. If it is provided, both mentally handicapped individuals and parents and caregivers of individuals with special education needs will acquire knowledge and attainments which would help them react concordantly to the sexual problems that individuals with special education needs encounter.

The qualitative research technique was used in the research. In this research, the purposed sampling method was used. The teacher selection criterion for the study population was to include only the teachers who worked and were willing to work in special education institutions, wanted to participate. The research was conducted on teachers of mentally handicapped individuals who were working in special education institutions and rehabilitation centers belonging to National Education in the central districts of Konya Province. The study population included 38 teachers. 25 of the teachers were female, 13 of them were male. When age range of the teachers was considered, there were 13 people in the age range of 25 to 30, 9 people in the age range of 31 to 35, 7 people in the age range of 36 to 40, 9 people in the age range of 41 to 45. When working year experience of the teachers was considered, there were 3 people who worked for 1 year, 2 people who worked for 2 years, 9 people who worked for 3 years, 3 people who worked for 4 years, 3 people who worked for 5 years, 2 people who worked for 6 years, 1 person who worked for 7 years, 7 people who worked for 8 years, 1 person who worked for 9 years and 7 people who worked for 10 years.

The collected data was analyzed using the content analysis technique.

As the data collection tool in the research, the semi structured interview technique was used and the related literature was reviewed. The opinions of the interviewees were collected in writing in 20-25 minutes through the semi-structured forms. Each interview was numbered beginning with 1. While reading the data, sentences and paragraphs were coded by conceptualizing with the purpose of identifying the main idea. While coding, "computer assisted qualitative data analysis program Nvivo 7" was used.

How to develop a sexual education program showing how individuals with special education needs should behave when they encounter sexual problems was analyzed according to the opinions of teachers of mentally handicapped individuals and 4 themes (attainments of the sexual education program, issues in the content of the sexual education program, methods which would be applied in the program, feedbacks and corrections which would be used in the sexual education program) were determined. These 4 themes were categorized afterwards. Sample teacher opinions related to each category were also included.

The theme of attainments of the sexual education program consists of 7 categories. Among 38 teachers participating in the research, 6 of them expressed opinions about "gender differences", 7 teachers expressed opinions about "attainment of knowing his/her body", 8 of them expressed opinions about "attainment of sexual satisfaction", 4 of them opined about "private parts sanitation", 3 of them expressed opinions on "physical changes in the adolescence period", 4 of them opined about "acquisition of sexual knowledge", 6 of them expressed opinions on acquisition of knowledge on sexual abuse" categories.

The theme of issues in the content of sexual education program consists of 8 categories. Among 38 teachers participating in the research, 4 of them expressed opinions about "gender differences", 5 of them opined about "sexual abuse", 6 of them opined about "knowing his/her body", 7 of them expressed opinions on "sexual satisfaction", 4 of them opined about "family training", 5 of them opined about "sexuality", 4 of them expressed opinions about "private parts sanitation" and 3 of them opined about "physical changes in the adolescence period" categories.

The theme of methods which would be applied in the program consists of 6 categories. Among 38 teachers participating in the research, 13 of them opined about teaching through videos, 5 of them opined

about being a model, 5 of them expressed opinions about dramatization, 9 of them opined about lectures, 4 teachers expressed opinions about demonstration-performance and 2 of them opined about computer assisted teaching.

The theme of feedbacks and corrections that would be used in the sexual education consists of 4 categories. 12 of 38 teachers participating in the research opined about receiving help from families, 16 of them expressed opinions about observation, 6 of them opined about question-answer and 4 of them expressed opinions about the case study.

Discussions were made in the light of the related literature.

GİRİŞ

Bireylerde gerek özel eğitime ihtiyacı olan, gerekse normal gelişim gösteren olsun, bireysel farklılıklar görülür. Bireysel farklılıkların başında da şüphesiz cinsiyet (rol, cinsiyet ve kalıp yargılar) gelir. Özellikle de özel eğitime ihtiyacı olan bireyler açısından önemli olan; cinsel gelişim ihtiyaçlarını tamamlamak, muhtemel ortaya çıkabilecek cinsel sorunları çözebilmek için hem özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin hem de bu bireylere eğitim veren öğretmenlerin, onların öz bakımlarını yapan ebeveynler ve bakıcıların, zihinsel engellilere cinsellikle ilgili hangi becerileri kazandıracakları ve zihinsel engellilere kazandırılacak becerilerin tespiti ve kazanımların belirlenmesidir. Bu ancak kazandırılması düşünülen niteliklerde bir programla elde edilebilir. Bu programın geliştirilebilmesi için aşamalı olarak; özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin hangi cinsel bilgilere ihtiyaç duyduğu ve hangi cinsel sorunları çözmek için hangi becerilerin kazandırılması gerektiği ile ilgili ihtiyaç analizi program geliştiren uzmanların işlerini kolaylaştırabilir. Bu yolla da program geliştirme uzmanları tarafından ihtiyaç analizlerinin öğrenci kazanımları haline dönüştürülmesi, kazanımları davranışa dönüştürmek için öğretim içeriğinin tespit edilmesi, içeriğin denenmesi ve gerekli olan düzeltmelerin yapılması gerekebilir. Ama kuşkusuz ilk yapılması gereken ihtiyaç analizidir (Büyükkaragöz, Kesici ve Yılmaz, 1995; Büyükkaragöz, 1997; Doğan, 1997).

İhtiyaç analizi yapılırken doğrudan ve dolaylı olarak bilgiler toplanılır (Kesici, 2007a; Kesici, 2007b; Kesici, 2008a). Ancak zihinsel engellilere yönelik yapılacak olan cinsel eğitimle ilgili ihtiyaç analizinde özellikle ileri düzeydeki zihinsel engellilerden doğrudan bilgi toplamak hem zordur hem de toplanan bilgiler yetersiz olabilir. Bu nedenle hafif düzeyde zihinsel engelli bireylerden daha sağlıklı bilgiler toplanabilir. Bu sınırlılığı ortadan kaldırmak için hafif düzeydeki zihinsel engellilerin yanında hem öğretmenlerden hem de ebeveynlerden bilgi toplanabilir (Anderson, 2015; Dallos ve Draper, 2012; Finlay vd., 2015; Kök, 2010; Schaafsma vd., 2015; Wilkinson, Theodore ve Raczka, 2015).

Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin cinsel problemleri ve cinsellikten beklentileri arasında; aşırı mastürbasyon, evlenme isteği, karşı cinse cinsel dokunma eğilimi, ergenlikteki fiziksel değişime uyum sorunu, cinsel dürtüleri kontrol edememe ve cinsel istismar sıralanabilir (Girgin-Büyükbayraktar, Konuk-Er ve Kesici, 2016a; Konuk-Er, Girgin-Büyükbayraktar ve Kesici, 2016b). Bu sorunların giderilmesi için özel eğitim öğretmenleri, hem bireylerin kendilerine hem de ailelerine; özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin cinsel ihtiyacının uygun ortamda giderilebilmesi, karşı cinse eğilim, ergenlikteki fiziksel değişim ve cinsel organların temizliği konularında eğitim verilmesi gerektiği yönünde görüş bildirmektedirler (Blanchett ve Wolfe, 2002; Girgin-Büyükbayraktar vd., 2016a; Konuk-Er, Girgin-Büyükbayraktar ve Kesici, 2016a; Konuk-Er vd., 2016b; Lockhart vd., 2009). Bu problemleri kademeli olarak artıran diğer bir tutum ise zihinsel engelli bireylerin yanlış algılama ve suistimale (hatta cinsel istismar) açık olan anlayışlarıdır. Çünkü zihinsel engelli bireyler kendilerine gösterilen ilgiye aşırı sevgiyle tepki vermektedirler. Cinsel ilişki için yapılacak bir teklifi cinsel olarak sömürüleceklerini bilmeden kabul edeceklerdir. Gerçeği ve gerçek olmayanı ayırt etme zorlukları olduğundan kolayca kandırılabilirler (Yurdakul, 1999). Bu nedenle de zihinsel engellilerin cinsel gelişim ile ilgili eğitim ihtiyaçları tespit edilirken algı ve beklentiler konusunda da hassas olunmalı ve yapılacak cinsel eğitim ihtiyacı ile ilgili analizlerde yanlış algılama ve aşırı beklentiler tespit edilmelidir.

Zihinsel engelli bireylerin cinsel problemleri ve bu problemlerin nasıl çözüleceği ile ilgili ihtiyaç analizi yapıldıktan sonra, program geliştirme uzmanları ve özel eğitim uzmanları ile birlikte ihtiyaç analizlerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu ekip çalışması ile özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin hangi cinsel bilgi ve becerilere ihtiyacı olduğu tespit edilebilir. Cinsellikle ilgili eğitim ihtiyacını tespit etmek sadece programcılara değil, aynı zamanda özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin kendilerine de katkı sağlayabilir. Zira cinsel eğitim programları, bireyin fiziksel, duygusal ve cinsel gelişimini anlaması, olumlu bir kişilik kavramı geliştirmesi, insan cinselliğine, başkalarının haklarına, görüş ve davranışlarına saygılı bir bakış açısı edinmesi, olumlu davranış biçimi ve değer yargıları geliştirmesi için oluşturulan eğitim programlarıdır (Bayhan ve Artan, 2004; Blanchett ve Wolfe, 2002; Özgüven, 1997). Bu nedenle cinsel eğitim programları sadece fiziksel ihtiyaçları karşılamak değil, aynı zamanda duygusal ve sosyal ihtiyaçları karşılayacak içeriği muhteva etmelidir. Çünkü cinsiyet rollerini sergileyen özel eğitime ihtiyacı olan bir birey hem daha kolay topluma uyum sağlayabilir, hem de kendini daha rahat ifade eder. Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin bu kazanımları ise bu bireylerin ebeveynlerini, bakıcılarını ve öğretmenlerini rahatlatır.

Zihinsel engelli bireyler için cinsel eğitim programı geliştirme sürecindeki ihtiyaç analizinden sonraki

aşamada hem zihinsel engelliler uzmanı hem de program geliştirme uzmanları ve eğitim psikologları ihtiyaç analizinden toplanan cinsel problemler ve cinsel beklentilerin içerik analizi yöntemi ile analiz ederek ihtiyaçları kazanım haline dönüştürme sürecini başlatabilirler. Bu uzmanlar tarafından belirlenen kazanımların daha sonra nasıl gerçekleşebileceği ile ilgili özel eğitim uzmanları ve eğitim psikologları tarafından programın içeriği tasarlanır. İçerik tespit edildikten sonra özel eğitim uzmanları zihinsel engelli bireylere içeriği anlatacakları öğretim ilkeleri, öğretim stratejileri, öğretim yöntem ve tekniklerinden uygun olanları seçer ve uygular. Uygulama sonucu yani ilk denemeden sonra gerekli görülen düzeltmeler yapılarak cinsel eğitim programı oluşturulur (Büyükkaragöz, 1997; Doğan, 1997). Bu araştırmanın amacı, zihinsel engelliler öğretmenlerinin görüşlerine göre; özel eğitime ihtiyacı olan zihinsel engelli bireylerin cinsel problemlerini önlemek için cinsel eğitim programı geliştirmeye yön verecek bir ön çalışma ortaya koymaktır. Bu sağlandığı zaman hem zihinsel engelli bireyler hem de özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin ebeveynleri ve bakıcıları, özel eğitime ihtiyacı olan birey cinsel problemlerle karşılaştığında nasıl sağlıklı bir tepki vereceği ile ilgili bilgi ve beceri kazanacaktır. Hem bu amaca hem de bu beklentilere cevap bulmak için aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

1. Bir uzman olarak özel eğitime ihtiyacı olan bireyler için bir cinsel eğitim programı geliştirecek olsanız hangi kazanımları yazardınız?
2. Bir uzman olarak sizce özel eğitime ihtiyacı olan bireylere yönelik cinsel eğitim programının içeriğinde hangi konular yer almalı?
3. Bir uzman olarak sizce özel eğitime ihtiyacı olan bireylere yönelik cinsel eğitim programının konuları hangi strateji, yöntem ve tekniklerle anlatılmalıdır?
4. Bir uzman olarak sizce özel eğitime ihtiyacı olan bireylere yönelik cinsel eğitim programına katılan bireylerin bu becerileri kazandığını anlamak için kullanılacak olan geri bildirim ve düzeltmeler neler olabilir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırma tekniklerinin doğal ortama duyarlılık sağlaması, araştırmacının katılımcı rolü olması, bütüncül bir yaklaşıma sahip olması, algıların ortaya konmasını sağlaması, araştırma deseninde esnekliği olması ve tümevarımcı bir analize sahip olması önemli özellikleridir (Yıldırım ve Şimşek, 2005) Özellikle nitel araştırma anlamları, tecrübeleri ve tanımlamaları vurgular. Kapsamlı ve ayrıntılı veriler, tamamen insanların tanımladığı ve gözlemlediği sözlerden ibarettir (Coolican, 1992).

Çalışma Grubu

Bu çalışmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme yönteminin tercih edilmesinin nedeni, zihinsel engelliler öğretmenlerinin görüşlerine göre özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin cinsel sorunlarının neler olduğunu ve bu bireylere nasıl cinsel eğitim verilmesi gerektiği konusunda daha derin ve detaylı bilgi elde etmek içindir. Amaçlı örnekleme yöntemi öğretmen seçmek için belirli bir kriter tespit edilmiştir (Kesici, 2008b; Kesici, 2008c; Yıldırım ve Şimşek, 2005). Çalışma grubuna öğretmen seçim kriteri ise özel eğitim kurumlarında çalışan ve bu araştırmaya gönüllü katılmak isteyen öğretmenler üzerinde yapılmıştır. Araştırma Konya ili merkez ilçelerinde Milli Eğitime bağlı özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde görev yapan zihinsel engelliler öğretmenleri üzerinde yapılmıştır. Çalışma grubu 38 öğretmenden oluşmaktadır. Öğretmenlerin 25'i kadın, 13'ü erkektir. Yaşlarına göre öğretmenlerin dağılımları; 25-30 yaş arasında 13 kişi, 31-35 yaş arasında 9 kişi, 36-40 yaş arasında 7 kişi, 41-45 yaş arasında 9 kişi bulunmaktadır. Çalışma yıllarına göre öğretmenler; 1 yıldır çalışanlar 3 kişi, 2 yıldır çalışanlar 2 kişi, 3 yıldır çalışanlar 9 kişi, 4 yıldır çalışanlar 3 kişi, 5 yıldır çalışanlar 3 kişi, 6 yıldır çalışanlar 2 kişi, 7 yıldır çalışanlar 1 kişi, 8 yıldır çalışanlar 7 kişi, 9 yıldır çalışanlar 1 kişi, 10 yıldır çalışanlar 7 kişi'dir.

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Tekniği

Araştırmada verilerin toplanmasında veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmış ve ilgili literatür taranmıştır. Özellikle literatür olarak özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin cinsel sorunları ve onlara nasıl bir cinsel eğitim verilebileceği üzerinde durulmuştur. Cinsel eğitim konuları toplumdan topluma, toplumun sosyokültürel ve ekonomik yapısına ve ihtiyaçlarına göre

farklılaşmaktadır. Cinsel eğitimin içeriğini belirleyen en önemli etkenler, eğitimin verileceği grubun gelişim özellikleri, düzeyi, eğitimi yönlendirecek felsefi ve etik değerlerdir (Çağlayaner, 2003). Bundan yola çıkarak engellilere yönelik cinsel eğitim programı kazanımlarına, kullanılan yöntemlere ve içeriği belirlemeye yönelik görüşleri tespit etmek için sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu geliştirilmiştir. Görüşme formunun geçerliğini sağlamak için görüşme formu Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesinde beş öğretim üyesine verilmiş ve öğretim üyelerinin görüşleri doğrultusunda yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Daha sonra pilot uygulamalar yapılmış ve alınan tüm bu sonuçlara göre düzeltmelerle görüşme formları uygulamaya hazır hâle getirilmiştir. Uygulamalar görüşme tekniğine uygun olarak, görüşme ile elde edilen verilerin kayıt edilmesinde izlenen iki temel yöntemden bir olan not alma ile yapılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Öğretmenlerle görüşme esnasında ses kaydı yapılmamıştır. Bunun nedeni; öğretmenlerin yeterli zamanlarının olmaması ve konunun engellilerde cinsel eğitim programı olması sebebi ile daha samimi cevapların alınmak istenmesidir. Öğretmen görüşlerinden doğrudan alıntılara yer vermek ve bunlardan yola çıkarak sonuçları açıklamak geçerlik için önemli olmaktadır. Bunun için araştırmadan elde edilen verilerden bazıları olduğu gibi verilerle inandırıcılık sağlanmaya çalışılmıştır (Wolcott, 1990).

Verilerin Toplanması

Görüşmelere katılmada gönüllülük esası dikkate alınmıştır. Görüşmeler için bir açıklama hazırlanmış, açıklamada araştırmanın amacı ve çalışmanın nasıl gerçekleştirileceği açık bir şekilde belirtilmiştir. Ayrıca görüşmelerde katılımcıların kimliklerinin de saklı kalacağı vurgulanmıştır. Görüşmeler sırasında yazılı görüşme formları kullanılmıştır. Görüşmeler 20-25 dakika arasında gerçekleşmiştir.

Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Toplanan veriler, içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirlerine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirerek anlaşılır biçimde organize etmek ve yorumlamaktır. Bu amaçla toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması daha sonra da ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenmesi ve buna göre veriyi açıklayan temaların saptanması yapılmıştır (Tavşancıl ve Aslan, 2001; Yıldırım ve Şimşek, 2005). Görüşmecilerin görüşleri yarı yapılandırılmış formlara yazılı olarak alınmıştır. Her görüşme birden başlayarak numaralandırılmıştır. Veriler okunurken anlatılmak istenen düşüncenin tespit edilmesi amacıyla kelime, cümle ve paragraflar kavramlaştırılarak kodlanmıştır (Brott ve Myers, 2002). Kodlama araştırmanın amacı ve görüşme soruları çerçevesinde yapılmıştır. Kodlama yapılırken “bilgisayar destekli nitel veri analiz programı olan Nvivo7’den” yararlanılmıştır. Kategoriler en alt düzeyde oluşturulan bir kategorideki çeşitli anlamları analiz etmek ve kıyaslamak için kullanılır. Bu kategori maddelerinin eşsiz zenginliği, nitel analizleri olduğu gibi ortaya koyar (Coolican, 1992). Bu araştırma için ilgili literatür de dikkate alınarak elde edilen görüşler sonucunda özel eğitime ihtiyacı olan bireylere yönelik cinsel eğitim programı kazanımları, özel eğitime ihtiyacı olan bireylere yönelik cinsel eğitim programının içeriğindeki konular, özel eğitime ihtiyacı olan bireylere yönelik cinsel eğitim programı konuları hangi yöntemlerle anlatılmalı, özel eğitime ihtiyacı olan bireylere yönelik cinsel becerilerin kazanıldığını anlamak için kullanılacak geri bildirim ve düzeltmeler temaları belirlenmiştir. Bu temalar alt kategorilere ayrılmıştır. Her bir kategori ile ilgili olarak örnek öğretmen görüşlerine yer verilmiştir.

BULGULAR

Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin cinsel sorunlarla karşılaştığında nasıl davranması gerektiği ile ilgili cinsel eğitim programının nasıl geliştirileceği zihinsel engelliler öğretmenlerinin görüşlerine göre analiz edilmiş ve görüşler doğrultusunda 4 tema (cinsel eğitim programının kazanımları, cinsel eğitim programının içeriğindeki konular, cinsel eğitim programında kullanılacak yöntemler, cinsel eğitimde kullanılacak geri bildirim ve düzeltmeler) belirlenmiştir. Bu 4 tema daha sonra kategorileştirilmiştir. Her bir kategori ile ilgili görüşlere yer verilmiştir. Temalar, temalarla ilgili kategoriler, kategorilere ilişkin görüş bildiren öğretmenlerin sayısı ve örnek öğretmen görüşleri Tablo 1’de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Cinsel eğitim programının kazanımları teması

Cinsel eğitim programının kazanımları teması 7 kategoriden oluşmaktadır. Bu kategoriler; cinsiyet

farkları, vücudunu tanıma becerisi, cinsel tatmin becerisi, özel bölge temizliği, ergenlik dönemindeki fiziksel değişiklikler, cinsellik bilgisi kazanma, cinsel istismar bilgisi kazanma olarak sıralanmaktadır. Araştırmaya katılan 38 öğretmenden 6'sı "cinsiyet farkları", 7'si "vücudunu tanıma becerisi", 8'i "cinsel tatmin becerisi", 4'ü "özel bölge temizliği", 3'ü "ergenlik dönemindeki fiziksel değişiklikler", 4'ü "cinsellik bilgisi kazanma", 6'sı "cinsel istismar bilgisi kazanma" kategorilerinde görüş belirtmişlerdir. Bu kategoriler ile ilgili örnek öğretmen görüşleri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Cinsel eğitim programının içeriğindeki konular teması

Cinsel eğitim programının içeriğindeki konular teması 8 kategoriden oluşmaktadır. Bu kategoriler; cinsiyet farkları, cinsel istismar, vücudunu tanıma, cinsel tatmin, aile eğitimi, cinsellik, özel bölge temizliği, ergenlik dönemindeki fiziksel değişiklikler olarak sıralanmaktadır. Araştırmaya katılan 38 öğretmenden 4'ü "cinsiyet farkları", 5'i "cinsel istismar", 6'sı "vücudunu tanıma", 7'si "cinsel tatmin", 4'ü "aile eğitimi", 5'i "cinsellik", 4'ü "özel bölge temizliği", 3'ü "ergenlik dönemindeki fiziksel değişiklikler" kategorilerinde görüş belirtmişlerdir. Bu kategoriler ile ilgili örnek öğretmen görüşleri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Cinsel eğitim programında kullanılacak yöntemler teması

Cinsel eğitim programında kullanılacak yöntemler teması 6 kategoriden oluşmaktadır. Bu kategoriler; videodan öğretim, model olma, dramatizasyon, düz anlatım, gösterip yaptırma, bilgisayar destekli öğretim olarak sıralanmaktadır. Araştırmaya katılan 38 öğretmenden 13'ü "videodan öğretim", 5'i "model olma", 5'i "dramatizasyon", 9'u "düz anlatım", 4'ü "gösterip yaptırma", 2'si "bilgisayar destekli öğretim" kategorilerinde görüş belirtmişlerdir. Bu kategoriler ile ilgili örnek öğretmen görüşleri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Cinsel eğitimde kullanılacak geri bildirim ve düzeltmeler teması

Cinsel eğitimde kullanılacak geri bildirim ve düzeltmeler teması 4 kategoriden oluşmaktadır. Bu kategoriler; aileden yardım alarak, gözlem yoluyla, soru-cevap yoluyla, örnek olay yoluyla olarak sıralanmaktadır. Araştırmaya katılan 38 öğretmenden 12'si "aileden yardım alarak", 16'sı "gözlem yoluyla", 6'sı "soru-cevap yoluyla", 4'ü "örnek olay yoluyla" kategorilerinde görüş belirtmişlerdir. Bu kategoriler ile ilgili örnek öğretmen görüşleri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Özel Eğitime İhtiyacı Olan Öğrencilerin Cinsel Sorunlarla Karşılaştığında Nasıl Davranması Gerektiği İle İlgili Cinsel Eğitim Programının Nasıl Geliştirileceğine İlişkin, Zihinsel Engelliler Öğretmenlerinin Görüşleri

Temalar	Kategoriler	Öğretmen sayısı	Zihinsel Engelliler Öğretmenlerinin Örnek Görüşleri
Cinsel eğitim programının kazanımları	Cinsiyet farkları	6 kişi	"Cinsiyetler ve özellikleri (kız giyim, erkek giyim)."(Ö1) "Cinsiyet farklılıklarını ve buna ilişkin yaşanan fiziki koşulların normal olduğu ve ayıp kavramı öğretilmelidir."(Ö7)
	Vücudunu tanıma becerisi (özel bölgeler)	7 kişi	"Vücudunu tanıma vücuduna sahip çıkma."(Ö18) "Öncelikle çocuklara yaş ve ihtiyacına uygun kendi bedeni ile ilgili bilgilendirme yapılmalı, kaynak resimli kitaplar kendi bedeninin ona ait olduğu ve korunması gerektiği söylenmeli."(Ö20)
	Cinsel tatmin becerisi (mastürbasyon)	8 kişi	"Mastürbasyon eğitimi"(Ö3) "Mastürbasyonun sadece banyoda yapılacağını ve gizli yapılması gerektiğini bilir."(Ö37)
	Özel bölge temizliği (menstürasyon döneminde)	4 kişi	"Menstürasyon döneminde pedi kirlendiğinde kendi pedini değiştirir."(Ö6) "Genital bölgelerin temizliği."(Ö8)
	Ergenlik dönemindeki fiziksel değişiklikler	3 kişi	"Ergenlik döneminde oluşan değişimler nelerdir."(Ö13) "Ergenlik süreci ve sonrası hakkında vücudunda oluşacak değişimler hakkında bilgi sahibi olur."(Ö26)
	Cinsellik bilgisi kazanma	4 kişi	"Cinselliği tanıma"(Ö19) "Çocukların yaş ve gelişim düzeyine uygun cinsellik kazanımları olmasını tercih ederim."(Ö36)
	Cinsel istismar bilgisi kazanma	6 kişi	"Gözlemediğim kadarıyla birey cinsel istismar nedir, hangi hallerde cinsel istismar olur algısına sahip değil. Bu nedenle önce bu noktada kazanımlar yazdım."(Ö17) "Cinsel istismar hakkında bilgi sahibi olur."(Ö22)

Cinsel eğitim programının içeriğindeki konular	Cinsiyet farkları	4 kişi	“Cinsiyet özellikleri”(Ö11) “Kendini tanıma, karşı cinsi tanıma.”(Ö38)
	Cinsel istismar	5 kişi	“Bireylerin cinsel istismara karşı kendini koruyabilmesi konusu.”(Ö3) “Cinsel istismarın farkında olma ve engel olma.”(Ö22)
	Vücudunu tanıma (özel bölgeleri)	6 kişi	“Çocuğun vücudunu tanıması ile ilgili kazanımlar, cinsel organ nedir konusu, mahrem ve ayıp kavramları yer alabilir.”(Ö5) “Mahremiyet bölgelerinin tanıtılması”(Ö26)
	Cinsel tatmin (mastürbasyon)	7 kişi	“Mastürbasyon yöntemleri.”(Ö4) “Mastürbasyon nasıl yapılır özellikle erkek öğrenciler için”(Ö10)
	Aile eğitimi	4 kişi	“Anne-baba tutumu, anne-baba ihtiyacı ebeveynin güdülenmesi ve yetişkin eğitiminin ilk plana alınması.”(Ö11) “Aile cinsel eğitimi, aile ile çocuğun cinsel eğitimini pekiştirme yöntemleri.”(Ö21)
	Cinsellik	5 kişi	“Cinsellik nedir, hayatımızın neresinde, bedenine sahip çıkma, özel alan oluşturma gibi.”(Ö17) “Cinselliğin tanımı, cinsel ihtiyaçların neler olduğu, ihtiyaçların nasıl giderilmesi gerektiği.”(Ö24)
	Özel bölge temizliği Ergenlik dönemindeki fiziksel değişiklikler	4 kişi 3 kişi	“Çocuğun vücut bakımı ve hijyeni öğrenmesi.”(Ö15) “Cinsel organların temizliği.”(Ö34) “Ergenlik dönemi, bu dönem dâhilinde cinsel ihtiyaçların giderilme yolları.”(Ö13) “Gelişim çağında vücudunda meydana gelen değişimler.”(Ö30)
Cinsel eğitim programında kullanılacak yöntemler	Videodan öğretim	13 kişi	“Öğrencilere cinsel eğitim içerikli videolar izlettirebilir.”(Ö5) “Televizyonda video gösterileri seyrettirerek.”(Ö31)
	Model olma	5 kişi	“Anne, baba ya da çocuğun cinsiyetine göre kardeş model olacak.”(Ö28) “Model olma”(Ö37)
	Dramatizasyon	5 kişi	“Çocuğa drama yöntemi ile anlatılabilir.”(Ö29) “Kesinlikle seviye grupları oluşturmalı, drama yaptırılabilir.”(Ö38)
	Düz anlatım (yalın bir dille)	9 kişi	“Algısı iyi olan çocuklara yalın bir dille anlatmak.”(Ö7) “Açık anlatım, örneklerle anlatım (ergenlik dönemi aşamaları)”(Ö13)
	Gösterip yaptırma Bilgisayar destekli öğretim	4 kişi 2 kişi	“Gösterip yaptırma kullanılabilir.”(Ö11) “Bilgisayar destekli öğretim etkili olacaktır.”(Ö14)
Cinsel eğitimde kullanılacak geri bildirim ve düzeltmeler	Aileden yardım olarak	12 kişi	“Aileden geri bildirim.”(Ö1). “Aileler ile tekrar konuşma yapılır.”(Ö29). “Gözlem yolu ile bu becerilerin kazanılıp kazanılmadığı ve sürekliliği denetlenebilir. Alınan sonuçlara göre seçilen yöntem geliştirilebilir ya da yöntemden vazgeçilebilir. Eğitim verilen aynı engel grubuna sahip diğer bireyler için yol gösterici olabilir.”(Ö9). “Zamana bakıp gözlemlenebilir. Beceriyi kazanıp kazanmadığı birey benzer durumlarla karşılaşınca görülür.”(Ö17).
	Gözlem yoluyla	16 kişi	
	Soru-cevap yoluyla	6 kişi	“Soruların soruların cevapları dinlenebilir ve bu soruların basit ve cevaplanması kolay olanları cevaplandırmaları beklenir. Ona göre uygun bir yol izlenir.”(Ö15).
	Örnek olay yoluyla	4 kişi	“Örnek olay ile becerinin kazanılıp kazanılmadığı öğrenilebilir. Bildirim ve düzeltmeler yapılabilir.”(Ö3). “Örnek bir olay üzerinden uygulamalı olarak yaptırılarak gözlenir. Geri bildirim verilir.”(Ö33).

TARTIŞMA ve SONUÇ

Eğer bireylere bir davranış kazandırılacaksa, bu davranışın sistemli ve belirli bir plan ve program dahilinde kazandırılması gerekmektedir. Özellikle bu davranış cinsellikle ilgili olduğu zaman, gerek toplumdaki kalıp yargılar gerekse bireysel ve ebeveyn dirençleri cinsel eğitimi daha zor hale getirmekte ve hatta eğer cinsel eğitimin verileceği hedef kitlenin özel eğitime ihtiyacı olan bireyler olduğu düşünülürse cinsel eğitim programının geliştirilmesi hem daha zor hem de yoğun işbirliği gerektirmektedir. Özellikle bilinmelidir ki zihinsel engelliler için geliştirilecek veya daha önce geliştirilmiş ve denenmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmış ve zihinsel engelliler için uygulanacak bir

cinsel eğitim programından söz etmek zor olabilir. Zihinsel engellilerin öğrenme yeterlikleri farklılıklar gösterdiği ve onlara daha çok engel düzeylerine uygun olarak bireyselleştirilmiş öğretim programları uygulandığı için zihinsel engellilerle ilgili geliştirilecek programların tam anlamıyla onlara model olması zor olabilir (Tutar-Güven ve İşler, 2015). Bu nedenle de geliştirilen program taslağı ve belirlenen kazanımlar, içerik ve öğretim yöntemlerinden uygun olanları seçilebilir, içerik daha kolay ve anlaşılır hale getirilebilir, öğrenciye uygun olan öğretim yöntemi tercih edilebilir. Bu nedenlerden dolayı zihinsel engelliler için geliştirilen cinsel eğitim programı daha esnek ve engel düzeyine göre bireyselleştirilebilen veya küçük gruplara uygulanabilecek şekilde tasarlanmalıdır (Büyükkaragöz, 1997; Doğan, 1997). Bu bilgiler kriter olarak alındıktan sonra, bu çalışmanın tartışması, hem çalışmanın temalarına uygun bir şekilde hem de cinsel eğitim programının geliştirme sürecine uygun olarak yapılacaktır.

Zihinsel engellilerle ilgili program geliştirme sürecinde hem zihinsel engelli bireylerin hem de aile ve öğretmenlerin karşılaştıkları problemler vardır. Özellikle bu çalışmada ortaya çıkan problemleri (cinsiyet farkları, vücudunu tanıma becerisi, cinsel tatmin becerisi, özel bölge temizliği, ergenlik dönemindeki fiziksel değişiklikler, cinsellik bilgisi kazanma, cinsel istismar bilgisi kazanma) öğretmenlerin cinsel eğitim programının kazanımları olarak belirtmeleri (Konuk-Er vd., 2016a; Konuk-Er vd., 2016b; Girgin-Büyükbayraktar, Konuk-Er ve Kesici, 2016b; Kök, 2010; Lockhart vd., 2009) araştırma bulguları ile benzerlik göstermektedir. Bu kazanımların gerçekleştirilmesi için özel eğitime ihtiyacı olan bireylere uygun cinsel eğitim programının hazırlanması gerekmektedir ve özellikle programın içeriği bu kazanımlarla ilişkili olmalıdır (Doğan, 1997). Zira öğretmenlerin özellikle mastürbasyonun her yerde yapılamayacağı ile ilgili bir eğitim vermesi ve özellikle engelli bireylerin vücudunu tanıma becerisi ve cinsel istismarı önleme becerileri ile ilgili kazanımların oluşturulması istenmektedir. Bu bulgular gösteriyor ki cinsellik fizyolojik bir ihtiyaçtır ve özel eğitime ihtiyacı olan bireyler bu ihtiyacı hissetmektedirler. Onlar bu ihtiyacı mastürbasyon yolu ile karşılamaya çalışmaktadırlar. Bu konuda kazanımlar oluşturulurken özel eğitime ihtiyacı olan bireylerdeki mastürbasyon alışkanlığının özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin sağlığını bozmayacak bir şekilde ve uygun yerlerde (banyo) yapılması gerektiği ile ilgili hem farkındalık geliştirilebilir hem de bu kazanımı gerçekleştirecek cinsel eğitim programının içeriği oluşturulabilir (Konuk-Er vd., 2016b).

Özel eğitime ihtiyacı olan bireyler için geliştirilecek olan cinsel eğitim programının kazanımlarını ve programın içeriğini oluşturmak bu bireylerle çalışan uzman ve öğretmenler açısından son derece önemlidir. Zira bu alanda çalışan uzmanlar ve öğretmenlerin hem kazanımlar hem de içerik ve içeriğin nasıl öğretileceği ile ilgili öğretim ilkeleri, stratejileri ve yöntemleri ile ilgili bilgileri yok denecek kadar azdır (Güleç-Aslan vd., 2014; Gümüş ve Altınsoy, 2015). Zihinsel engelli bireylerin hem cinsellikleri ile ilgili problemleri fark edebilmeleri hem de cinsiyet rolleri ve cinsel gelişim ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeterlikleri kazanabilmeleri için öğretim yöntemlerinin öğrencinin engel düzeyine göre uygulanması gerekmektedir. Bu araştırmanın bulgularına göre cinsel farkındalık bilgi ve eğitim verilirken kullanılan yöntemler; videodan öğretim, model olma, dramatizasyon, düz anlatım, gösterip yaptırma, bilgisayar destekli öğretim yöntemleri olarak sıralanmaktadır. Öğretmenler gerek bireyselleştirilmiş öğretim programlarında gerekse hafif düzeydeki özel eğitime ihtiyacı olan bireyler için bu yöntemlerden uygun olanları seçebilirler. Ancak öğretmenler yöntem seçerken kazandırılacak kazanıma, kazanımın içeriğine, engellinin bireysel özelliklerine, öğretmenin yeterliğine ve öğretim yöntemi için gerekli olan araç-gereç ve imkânlarla da dikkat etmelidir (Vural, 2013).

Özel eğitime ihtiyacı olan bireyleri için cinsel eğitim programı geliştirirken en önemli aşamalardan birisi de geri bildirim ve düzeltmedir. Bu araştırmanın bulgularında geri bildirim ve düzeltme olarak öğretmenlerin belirttikleri kategoriler; aileden yardım alarak, gözlem, soru-cevap ve örnek olay şeklinde sıralanmaktadır. Bu bulgu, hem özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin kendisinden hem de özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin ebeveynlerinden ve öğretmenlerden geri bildirim alınması gerektiğini göstermektedir. Bu bulgu aynı zamanda özel eğitime ihtiyacı olan bireylerle ilgili cinsel eğitim verilirken önce özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin kendisi, sonra bu bireylerin ebeveynleri ve öz bakımı ile ilgilenen bakıcılar ve öğretmenlerle işbirliğini gerektirmektedir. Bu işbirliği hem programı gerçekleştirilebilir hale getirir hem de özel eğitime ihtiyacı olan bireylerle ilgili bütün paydaşların inisiyatif almasını sağlayabilir.

Öneriler

Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin cinsel problemlerini tespitiye yönelik ihtiyaç analizi çalışması hem özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin kendilerine hem de ebeveynleri ve bakıcılara yapılmalı ve özel eğitime ihtiyacı olan bireylerle ilgili daha fazla bilgi toplanmalıdır. Yani cinsel sorunların tespitine

yönelik doğrudan kişiler ve onlarla ilgilenen uzmanlar ve öz bakım becerileri ile ilgilenen uzmanlardan bilgi toplanmalıdır. İhtiyaç analizinden elde edilen problemlere dair çözüm yolları özel eğitim öğretmenleri ve bu bireylerin ebeveynleri ve öz bakımı ile ilgilenen personelle paylaşılmalı ve alanın uzmanları bu sorunların nasıl çözüleceği veya özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin bu sorunlarla karşılaştıklarında nasıl davranacakları ve ne şekilde tepkide bulunacakları hem öğretmenlere hem de özel eğitime ihtiyacı olan bireylere öz bakım veren bakıcılara öğretilmelidir. Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitimi ve öz bakımı ile ilgilenen kişilere nasıl cinsel eğitim verilmesi gerektiği ile ilgili görseller oluşturulmalı ve bu görseller hem öğretmenlerle hem de ailelerle paylaşılmalıdır. Özel eğitime ihtiyacı olan bireyler için geliştirilen cinsel eğitim programı daha geniş bir kitle de denenmeli ve gerekli olan düzeltmeler yapılmalıdır. Özel eğitime ihtiyacı olan bireyler için cinsel eğitim programı geliştirilirken bu bireylerin hafif ve ağır olma düzeyleri dikkate alınmalıdır ve program geliştirme uzmanları ve eğitim psikologları kazanımları gerçekleştirecek içerik ve öğretim ilke ve stratejilerini engel düzeyine göre geliştirmelidir. Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin, bu bireylerle çalışan uzman ve öğretmenlerin, aile ve diğer personelin geri bildirimleri önemsenmeli ve cinsel eğitim programındaki değişiklikler yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Anderson, S. (2015). Sex education programs focused on “Protection” and “Prevention” with little attention given to supporting people to develop healthy, positive sexual relationships. *Research and Practice in Intellectual and Developmental Disabilities*, 2(1), 98-100.
- Bayhan, P., & Artan, İ. (2004). *Çocuk gelişimi ve eğitimi*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Blanchett, W. J., & Wolfe, P. S. (2002). A review of sexuality education curricula: Meeting the sexuality education needs of individuals with moderate and severe intellectual disabilities. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 27(1), 43-57.
- Brott, P. E., & Myers, J. E. (2002). Development of professional school counselor identity a grounded theory. In S. B., Merriam et al. (Ed). *Qualitative research in practice examples for discussion and analysis* (pp. 145-160), San Francisco: Jossey-Bass A Wiley Company.
- Büyükkaragöz, S. S., Kesici, Ş., & Yılmaz, A. (1995). *Yükseköğretim programları ve demokratik tutumlar*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Büyükkaragöz, S. S. (1997). *Program geliştirme: Kaynak Metinler*. Konya: Öz Eğitim Yayınları.
- Coolican, H. (1992). *Research methods and statistics in psychology*. London: Hodder & Stoughton.
- Çağlayaner, H. (2003). *Ergenlerin sağlık bilincinin yükseltilmesi. III. Uluslar arası aile planlaması ve üreme sağlığı kongresi kitabı*. Ankara: Bilimsel Araştırmalar Yayın ve Ltd.Şti.
- Dallos, R., & Draper, R. (2012). *Aile terapisine giriş: Sistemik teori ve uygulama*. (Ş. Kesici ve C. Kiper, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Doğan, H. (1997). *Eğitimde program ve öğretim tasarımı*. Ankara: Önder Matbaacılık.
- Finlay, W. M. L., Rohleder, P., Taylor, N., & Culfear, H. (2015). Understanding as a practical issue in sexual health education for people with intellectual disabilities: A study using two qualitative methods. *Health Psychology*, 34(4), 328.
- Girgin-Büyükbayraktar, Ç., Konuk-Er, R., Kesici, Ş. (2016a, Mayıs). *According to the opinions of teachers of mentally handicapped individuals: what are the sexual problems that families of students with special education needs perceive? How should sexual education be provided for them?* ELMIS, Ereğli.
- Girgin-Büyükbayraktar, Ç., Konuk-Er, R., Kesici, Ş. (2016b, Mayıs). *According to the opinions of teachers of mentally handicapped individuals: how should sexual education program for students with special education needs be developed?* ELMIS, Ereğli.
- Güleç-Aslan, Y., Özbey, F., Sola-Özgüç, C., & Cihan, H. (2014). Vaka araştırması: Özel eğitim alanında çalışan öğretmenlerin sorunları ve ihtiyaçları. *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31), 639-654.
- Gümüş, S. S., & Altınsoy, M. (2015). Hatay okullarında engellilerin cinsel eğitimi durum değerlendirmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 63-72.
- Kesici, S. (2007a). Middle school students' guidance and counseling needs. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 7(3), 1325-1349.
- Kesici, Ş. (2007b). Şube rehber öğretmenlerinin görüşlerine göre 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin rehberlik ve danışma ihtiyaçları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 365-385.
- Kesici, Ş. (2008a). Sixth-, seventh, and eighth-grade students' guidance and counseling needs according to parents' views. *Eğitim Araştırmaları-Eurasian Journal of Educational Research*, 32, 101-116.
- Kesici, S. (2008b). A sample for guidance application of distance education technologies: A case study on graduate students' opinions about web-assisted career guidance systems. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 9(1), 139-156.

- Kesici, S. (2008c). Teachers' opinions about building a democratic classroom. *Journal of Instructional Psychology*, 35(2), 192-204.
- Konuk-Er, R., Girgin-Büyükbayraktar, Ç., Kesici, Ş. (2016a, Mayıs). *According to the opinions of teachers of mentally handicapped individuals: what are the sexual problems of students with special education needs? How should sexual education be provided for them?* ELMIS, Ereğli.
- Konuk-Er, R., Girgin-Büyükbayraktar, Ç., Kesici, Ş. (2016b, Mayıs). *According to the opinions of teachers of mentally handicapped individuals: what should students and families do in order to stop sexual abuse in students with special education needs?* ELMIS, Ereğli.
- Kök, G. (2010). *Zihinsel engelli çocuğun cinsel sağlığına yönelik ebeveynlere verilen sağlık eğitiminin etkinliğinin incelenmesi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Genelkurmay Başkanlığı Gülhane Askeri Tıp Akademisi Komutanlığı, Ankara.
- Lockhart, K., Guerin, S., Shanahan, S., & Coyle, K., (2009). Defining “sexualized challenging behavior” in adults with intellectual disabilities. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*. 6(4), 293-301.
- Özgülven, İ. E. (1997). *Cinsellik ve cinsel yaşam*. Ankara: PDREM Yayınları.
- Schaafsma, D., Kok, G., Stoffelen, J. M., & Curfs, L. M. (2015). Identifying effective methods for teaching sex education to individuals with intellectual disabilities: A systematic review. *Journal of sex research*, 52(4), 412-432.
- Tavşancıl, E., & Aslan, E. (2001). *Sözel yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Tutar-Güven, Ş., & İşler, A. (2015). Zihinsel yetersizliği olan çocuklarda cinsel eğitim ve önemi. *Akdeniz Üniversitesi Pediatri Hemşireliği Dergisi*, 6(3), 143-148.
- Vural, S. (2013). *Sosyal beceri yetersizliği gösteren çocuklar için sosyal yeterliklerin geliştirilmesi*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Wilkinson, V. J., Theodore, K., & Raczka, R. (2015). ‘As normal as possible’: sexual identity development in people with intellectual disabilities transitioning to adulthood. *Sexuality and Disability*, 33(1), 93-105.
- Wolcott, H. F. (1990). On seeking-and rejecting-validity in qualitative research. *Qualitative inquiry in education: The continuing debate*, 121-152.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yurdakul, A. (1999). Engelli ergenler ve cinsel eğitim. *İlkışık Dergisi*, 1, 1-4.